

ლელა პატარიძე

ქართული იდენტობა

(ისტორიული ხედვის პრობლემები)

ეროვნული, ანუ ნაციისა და ნაციონალიზმის პრობლემატიკა ძალიან აქტუალურია თანამედროვე მსოფლიოში, სადაც, ერთი მხრივ, გაისმის მოახლოებული გლობალიზაციის ხმაური და, მეორე მხრივ, დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოების თვითდადგენა და თვითგანსაზღვრა დღის წესრიგში დგას. რა არის ნაცია? სად გადის ზღვარი ნაციონალურ და ეთნიკურ ცნობიერებას (იდენტობას) შორის? როგორია ნაციონალური და ეთნიკური სახელმწიფოების ტიპოლოგია? რას ნიშნავს ნაციონალიზმი - კულტურული და პოლიტიკური მოძრაობა? ასეთ კითხვებს სვამენ დასავლეთის ნაციის მეცნიერების (National Studies) თეორეტიკოსები და ამ და სხვა ამგვარი საკითხების გაცნობიერება და გააზრება ჩვენთვისაც, რა თქმა უნდა, აუცილებელია.

ეროვნული "მე"-ს რეფლექსია საქართველოში უკვე მე-19 საუკუნიდან აქტიურად და დაუინებოთ მიმდინარეობს. ფაქტობრივად, იგი არც შეწყვეტილა დღევანდლამდე. თუმცა საბჭოური იდეოლოგიის პირობებში იგი მნიშვნელოვნად მონყდა არა მარტო მსოფლიოში მიმდინარე ინტელექტუალურ პროცესებს, არამედ არსებულ რეალობასაც. "ეროვნულმა საკითხმა" მეცნიერების სფეროდან იდეოლოგიის სფეროში გადაინაცვლა და გაგების კატეგორიიდან გრძნობის კატეგორიისაკენ გადაიხარა. "სამშობლოს სიყვარული" ეროვნული იდეოლოგიის სავალდებულო და აუცილებელ კომპონენტად იქცა. მაგრამ ვალდებულება-აუცილებლობის და სიყვარულის განცდა თავისთავად შეუთავსებელია; და ეს ინვევს ცნებების გაყალბებასა და მათ გაუფასურებას. საბოლოო ჯამში, ჩვენს წინაშე სახეზეა, ერთი მხრივ, ყალბი პატრიოტული (დემაგოგიური) "მკერდში მჯილის ცემა" და, მეორე მხრივ, გულწრფელი, მაგრამ არასასურველი ნაციონალური ნიჰილიზმი. ერთადერთი გამოსავალი შექმნილი სიტუაციიდან ეროვნულობის (ეროვნული კუთვნილების ცნობიერების, ანუ ნაციონალური იდენტობის) საკითხის იდეოლოგიის სფეროდან შემეცნების და მეცნიერების სფეროში დაბრუნებაშია.

არსებული პრობლემა ორი მიმართულებით უნდა გადაიჭრას. პირველი, ეს არის ნაციონალური მეცნიერების თანამედროვე მიღწევების ათვისება. მიუხედავად იმისა, რომ დასავლურ სოციოლოგიაში ნაციის რაობისა და მისი წარმოშობის ისტორიის სხვადასხვა თეორიები არსებობს, მათ მაინც აქვთ ცნებით-ტერმინოლოგიური ერთობა - ის საერთო საფუძველი, რომლისგანაც არ უნდა იყოს მოწყვეტილი ნებისმიერი მეცნიერული თუ უბიბლიცისტური მსჯელობა ერის შესახებ. მხოლოდ ასეთ პირობებში განვითარდება ეს დარგი საქართველოში და მხოლოდ ასეთ პირობებში გახდება შესაძლებელი, რომ "ქართულმა მაგალითმა" თავისი ადგილი დაიკავოს ნაციისა და ნაციონალიზმის მსოფლიო ტიპოლოგიაში. ამ მხრივ ზოგიერთი რამ უკვე გაკეთდა (ვგულისხმობ ბოლო წლებში შესრულებულ თარგმანებსა და დამხმარე სახელმძღვანელოებს მოცემულ სფეროში, აგრეთვე, საკითხის მეცნიერული შესწავლის ცდებს). მეორე აუცილებელი მიმართულება არის ქართულ წყაროებზე (ისტორიულ ტექსტებზე) მუშაობა მათი სწორი, შესაბამის ისტორიულ კონტექსტში გააზრებისა და ინტერპრეტაციის მიზნით. ამ უკანასკნელ საკითხს მინდა უფრო ფართოდ შევეხო და გამოვყო არსებული პრობლემები ეროვნული საკითხის ისტორიული კვლევის ქრილში (ვფიქრობ, დღეს ჩვენი ამოცანაა საკითხების დასმა და არა მათი საბოლოოდ გადაჭრა).

დღეს ძალიან ხშირად გაისმის მოთხოვნა: უნდა შევინარჩუნოთ ჩვენი ეროვნული თვითმყოფადობა! - მაგრამ რას ნიშნავს "ჩვენი თვითმყოფადობა"? რას გულისხმობს "ქართული თვითმყოფადობა"? რა კომპონენტებისაგან შედგება იგი? რას ნიშნავს იყო ქართველი? რადგან ეს ფენომენი - ქართველობა ისტორიულად ჩამოყალიბებულია, ამიტომ ასეთი კითხვები უმალ საქართველოს ისტორიის კონტექსტში გადაგვიყვანს ხოლმე და აქ ვეძებთ სასურველ განმარტებებსა და გამზადებულ ფორმულებს. ერთ-ერთი ასეთი "საყვარელი" პასუხი დასმულ კითხვებზე მოიპოვება გიორგი მერჩულეს ცნობილ "ფორმულაში": "...ქართლად ფრიადი ქუეყანაი აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეინირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების..." შემდეგ ვამბობთ და ვასწავლით, რომ აი, გიორგი მერჩულემ X ს-ში გამოთქვა დაუვინყარი და მარადიული განმარტება საქართველოსი და ქართველობისა, რომ სწორედ ამ დროს იქმნება "ქართლის" კონცეფცია, სადაც ქართული ენა და მართლმადიდებლობა ერთიან ყალიბში "ქართულ მართლმადიდებლობაში" ჩამოისხმება, რომ სწორედ აქ გვაქვს უკვე სახეზე ქართველი ერის ჩამოყალიბების საუკუნოვანი პროცესის დასასრული და ა.შ.

ქვეყნის სახელწოდება, მართლაც, ეროვნული ცნობიერების არსებობის დადასტურებისათვის ერთ-ერთი აუცილებელი კომპონენტია. გიორგი მერჩულეს ფორმულა, მართლაც, ძალზე სხარტი და ზუსტი პასუხია იმაზე, თუ რას წარმოადგენს ქართველთა სამყოფელი ისტორიის იმ მოცემულ მომენტში. მაგრამ მგონია, რომ დღესდღეობით მას გადაჭარბებული მნიშვნელობა ენიჭება. ციტირებულ ფრაზას (როგორც ნესი, მერჩულეს ზემომოყვანილ ფორმულას სწორედ ამ სახით ციტირებენ) მოწყვეტილი აქვს როგორც დასაწყისი, ისე დასასრული ნაწილი. საქმე ისაა, რომ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორისათვის სრულიად არა დგას ეროვნული თვითდადგინების პრობლემა. მას სულ სხვა საკითხები ანუხებს, რომელთა შესახებ მრავალგზის და დაბეჯითებით მსჯელობს: ეს, უპირველეს ყოვლისა, თავად გრიგოლ ხანძთელია და შემდეგ, საერთოდ, საბერძნო-ზნო მოძრაობის ადგილი და მნიშვნელობა საზოგადოებაში და სახელმწიფოში. ეს ის დროა, როცა საქართველოში პოლიტიკური ერთობა არ არის: ტაო-კლარჯეთის სამეფო, აფხაზეთის სამეფო, თბილისის საამირო, კახეთ-ჰე-

რეთის სამეფო სრულიად სხვადასხვა პოლიტიკური ერთეულებია. თავად მერჩულე რამდენიმეჯერ ხმარობს სახელწოდებას - "ქართლი" და ყოველთვის ვინრო მნიშვნელობით (გულისხმობს ეთნოგრაფიულ ქართლს). გიორგი მერჩულე ზობს: "და მოიყვანა იგინი (გრიგოლი და მისი თანამგზავრები) ქართლით (ე.ი. ქართლსა) იპო. ზას პირველად". ქართლის ქვეყნიდან გრიგოლი უცხოებაში მიდის ოპიზას, რომელიც ქართლი არ არის მოცემულ კონტექსტში. მაგრამ, აი, მაშინ, როცა მერჩულე ქართლს უკვე ერთიან კულტურულ კონტექსტში სვამს და ამ სახელს მისი ძველი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობით ხმარობს, საჭიროდ თვლის შესაბამისი განმარტების მოცემას. ეფრემ მანყვერელმა მირონის კურთხევა ქართლს განანესაო, ამბობს ავტორი და იქვე დასძენს: "არამედ ქართლად ფრიადი ქვეყანი აღირაცხების..." და ა. შ.

საბოლოო ჯამში, ქართლმა ეს ძველი სახელწოდება ვეღარ შეინარჩუნა. ამ ერთობას X-XI სს-ის აგიოგრაფია (ილარიონ ქართველის ცხოვრება, გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება) აღნიშნავს სახელით - "აღმოსავლეთი". ეს სახელი კი შემდგომ XII ს-დან "საქართველომ" შეცვალა. გამოდის, რომ გიორგი მერჩულეს ქართლის განმარტება მოუცია მაშინ, როცა ერთიანი ქვეყანა სახელწოდებით "ქართლი" აღარ არსებობდა. სრულიად სხვა ეპოქაში, IV ს-ში, საქართველოს კიდევ ერთი სახელწოდება გვხვდება ესაა "ჩრდილოა ქვეყანა". არა მგონია, ამ დროს სახელწოდება "ქართლი" არ არსებულებოდა - ამ ეპოქისათვის ქართლის ცხოვრება მუდმივად ხმარობს მოცემულ სახელს. "ჩრდილოა ქვეყანა" ასე განმარტება ნინოს ცხოვრებაში: "სანარმართოა ქუეყანაჲ, სახელმწიფოი ბერძენთა და ხუჟიკთაჲ". მაშასადამე, ამ შემთხვევაშიც პოლიტიკური ერთიანობა დარღვეულია, ქართლი ბერძენთა და ხუჟიკთა შორის არის და ნაწილებული და ამიტომაც ჩნდება მის აღმნიშვნელად "აღმოსავლეთის" ტიპის ტერმინი, ოღონდაც, იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი ზოგადი კულტურული ორიენტირების შესაბამისი "ჩრდილოეთი".

ამგვარად, ქართლი, უპირველეს ყოვლისა, პოლიტიკური მნიშვნელობის სახელწოდებაა ქვეყნისა. არაპოლიტიკური, კულტურულ-რელიგიური შინაარსის განსაზღვრებანი ჩნდება მაშინ, როცა ქართლის პოლიტიკური საზღვრები ეთნო-კულტურულ საზღვრებთან სრულ შეუსაბამობაში მოდის. ამგვარად, ერთიანი პოლიტიკური ქართლის სამეფოს არსებობის დროსაც უნდა არსებულებოდა ეთნო-კულტურული ქართლი, მაგრამ მისი ამგვარი განმარტების საჭიროება არ არსებობდა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ქვეყნის პოლიტიკური სახელწოდების, საზღვრების, მმართველების შესახებ ინფორმაცია "ქართლის ცხოვრებაში" მოიპოვება, ხოლო კულტურულ-რელიგიური ხასიათის განსაზღვრებანი - აგიოგრაფიაში. საისტორიო მწერლობის სხვადასხვა ჟანრს შუა საუკუნეებში თავის სპეციფიკა აქვს და ეს უთუოდ გასათვალისწინებელია.

თავად "ქართლის ცხოვრების", როგორც თავისებური ისტორიული ჟანრის თხზულების, არსებობა და მისი ადგილი შუა საუკუნეების ქართული საისტორიო ჟანრთა სტრუქტურაში, ჩემი აზრით, მრავლის მთქმელია ქართული საზოგადოებისა და მისი იდენტობის სპეციფიკის თვალსაზრისით. აი, ეს თავისებურება რაში მდგომარეობს:

ა) "ქართლის ცხოვრება" არ არის ერთ დროს, ერთი ავტორის მიერ შექმნილი თხზულება. მაგრამ, ამავე დროს, მას, გარკვეული თვალსაზრისით, ერთიანობა ახასიათებს. სხვადასხვა ავტორები სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ქმნიან ამ ერთ თხზულებას. აქედან გამომდინარე, მას შეიძლება "ისტორიოგრაფიული ტრადიცია" ეწოდოს.

ბ) ამ ტრადიციის უანრული თავისებურებებია მისი ანონიმურობა (არ ვიცით ავტორთა ვინაობა, არც მათი ინდივიდუალური შეხედულებების შესახებ ვიგებთ რაიმეს); მაქსიმალურად "გაობიექტურებული" თხრობა.

გ) ეს არის სამეფო სახლის იდეოლოგიური პოზიციის გამომხატველი ძეგლი. და ამ სამეფოს მმართველი მეფეების ისტორიას იგი თითქოს "შიგნიდან" აღწერს (იგივე არ ითქმის შუა საუკუნეების სხვა, თუნდაც ბიზანტიურ ან სომხურ ისტორიოგრაფიაზე, სადაც ხელისუფლება "გარედან" - საეკლესიო სფეროში მოღვაწე პირების თვალთ არის დანახული და შეფასებული. სადაც მსჯელობენ საკუთარ ისტორიოგრაფიულ პოზიციებზე და შემოქმედებით პრინციპებზე, სადაც ცდილობენ მოვლენებს თავისებური ახსნა მოუძებნონ, სადაც დგას წყაროების მისანჯდომობისა თუ მოპოვებული ინფორმაციის სარწმუნოობის საკითხი და ა. შ.).

დ) ისტორიული პროცესი "ქართლის ცხოვრებაში" მეფეების მმართველობის თანმიმდევრობის ხაზზე გადის. აქ ისტორია მეფეების ისტორიაა და სხვა არაფერი. ისტორიკოსი აქ თემატიურადაც შეზღუდულია: მეფეთა სახელები და მათი მიმდევრობა, მეფეთა ნათესაობითი კავშირები, საომარი მოქმედებები, მეფეთა მფლობელობის ტერიტორიული საზღვრები და ზოგიერთი სხვა ინფორმაცია, რომელსაც ისევე მეფისა და სახელმწიფო ინსტიტუტების ლეგიტიმურობის დადასტურების ქვეტექსტი განაპირობებს - აი თემატიკის ის მცირე ჩამონათვალი, რომლითაც შემოფარგლულია "ქართლის ცხოვრება". მეფეთა დახასიათებაც აქ ოფიციალურ კლიშეებს არ ცდება და ის სასრული ოდენობის პრედიკატების მონაცვლეობით შემოიფარგლება.

ე) შუა საუკუნეების ქართული სახელმწიფოებრიობის სპეციფიკაა უთუოდ, რომ აქ მხოლოდ ერთი ისტორია არსებობს და ისიც ოფიციალური. მაგრამ, შეიძლება იკითხოთ, "ქართლის ცხოვრების" გარდა, ხომ არის "მოქცევა ქართლისაჲ", "ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა"? - ეს თხზულებებიც სამეფო საგვარეულოს პოზიციიდანაა შექმნილი, მათ შეიძლება ალტერნატიული ოფიციალური ისტორია ვუნდოდოთ პირობითად. მათი გაჩენა "მეფობის" განსხვავებული კონცეფციის შექმნით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახები.

ამგვარად, ნამყვანი ისტორიული უანრი შუა საუკუნეების მანძილზე სახელმწიფოს მიერაა "მონოპოლიზებული" და, შესაბამისად, ისტორიული თვითცნობიერებაც "გასახელმწიფოებრიებულია". ისტორია ამ კონცეფციის თანახმად, შეიძლება იყოს მხოლოდ ერთი (სხვათა ისტორიასაც "ქართლის ცხოვრება" მხოლოდობით რიცხვში იხსენიებს: ცხოვრება ბერძენთა, ცხოვრება სომეხთა, ცხოვრება სპარსთა). ეს ტრადიცია იმდენად მყარია, რომ აქ ნადვილად ქართული იდენტობის სპეციფიკა უნდა ვივარაუდოდოთ: ქართველობა, ქართლის ისტორია ანუ ქართლის ცხოვრება განუყოფელია სახელმწიფოსა და მეფობის ინსტიტუტისაგან...

"ქართლის ცხოვრება" - როგორც ქართლის სამეფო სახლის მატრიანე, უპირველეს ყოვლისა, იდეოლოგიური ხასიათის ძეგლია. ამიტომაც "ქართლის ცხოვრების" მიხედვით სწორედ მმართველი კლასის იდეოლოგიის ანდა ხელისუფლების იდეის ისტორიის შესახებ უნდა შევიქმნათ წარმოდგენა.

სიახლეს არ წარმოადგენს ის დებულება, რომ პრე-მოდერნულ (ახალი დროის - ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული ეპოქის წინარე) ხანაში, ანუ ძველი და შუა საუკუნეების ისტორიის პერიოდში, ეროვნული კუთვნილების იდეა არ იყო საყოველთაოდ და მასობრივად აუცილებელი. ეროვნული იდეოლოგია არ იყო პოპულაციაში ერთიანობის შეგნებისა და სოციალური შეჭიდულობის ერთადერთი პრინციპი. პატრონისა და მეფისადმი ლოიალობა, ერთი მხრივ, და რელიგიური იდენტობა, მეორე მხრივ, გაცი-

ლებით დიდ როლს თამაშობდა ამ საზოგადოებებში. ერთი რამ ცხადია, რა სახელიც არ უნდა ვუნდოდოთ მას, სოციუმში ერთიანობის, შეკავშირების, გამაერთიანებელი იდეების აუცილებლობა ნებისმიერ ეპოქაში არსებობს. მმართველ კლასი, რომელიც, იმავდროულად, საზოგადოების განათლებული ელიტარული ნაწილია, ან ერთიანობისთვის აუცილებელი იდეების გენერაციას ახდენს. ეს იდეები კი ამ საზოგადოების წევრთა ცნობიერებაში მათი იდენტობის სიმბოლოებად აღიბეჭდება.

"ქართლის ცხოვრება", როგორც უკვე აღვნიშნე, იდეოლოგიური დანიშნულებით ძეგლია და მასში სწორედ ის იდეებია მოცემული, რომელსაც შესაბამისი ეპოქის ხელისუფლება ემყარებოდა. "ფარნავაზის ცხოვრებით" იწყება "ქართლის ცხოვრების" ისტორიული ნაწილი (დროებით შევეშვათ მითოლოგიზირებულ პრეისტორიულ შესავალს, რომელიც, თავის მხრივ, ქართული იდენტობისათვის მნიშვნელოვან პოსტულატებს შეიცავს) და ამ თხზულებაში უკვე ჩადებულია ქართლის სამეფოს იდეოლოგიური საყრდენები. ეს, უპირველეს ყოვლისა, საკრალური (ღვთაებრივი ნიშნებით, ღვთაებრივი ჩარევით - ჰიეროფანიით კურთხეული) მეფის სახეა. ამ საკრალურ ფიგურას უყრდნობა ქვეყნის დანარჩენი ატრიბუტები: მის მიერ შემოსაზღვრული ტერიტორია, სახელმწიფო ენა (დამწერლობითურთ) და სახელმწიფო რელიგია (არმაზის კულტი). ფარნავაზის შემდგომი ხანის ისტორიისათვის მის მეფობას არქეტიპული წინასახეობრივი მნიშვნელობა აქვს. ფარნავაზი მირიანის მეფობამდე სწორებისა და შედარების ობიექტია. (საგულისხმოა, რომ "ქართლის ცხოვრების" შემდგომ ნაწილებში სწორების ობიექტები შემდგომი დიდი მეფეები არიან. "გორგასლის ცხოვრება" მირიანზე ახდენს აპელირებას და არა ფარნავაზზე, შემდეგ თვით გორგასლის სახეს ენიჭება არქეტიპის მნიშვნელობა და ა. შ.) თვით პირველი ქრისტიანი მეფის - მირიანის მეფობა, როგორც ის "ცხოვრება მირიანისა"-შია მოცემული, ფარნავაზის მეფობის არქეტიპული იდეების გათვალისწინების გარეშე გაუგებარი იქნება. მაგალითად მემატრიანე გვეუბნება:

"და აღიზარდა მირიან მსახურებასა შინა შვიდთა მათ კერპთასა და ცეცხლისასა. ხოლო შეიყვარნა ქართველნი, და დაივინყა ენა სპარსული და ისწავა ენა ქართული. და შმატა შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იყრნა ქურუმნი კერპთანი, და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს აღასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა, და შეამკო საფლავი ფარნავაზისი" ("ქართლის ცხოვრება" 65,15-19).

ციტატა საინტერესოა ერთი იმით, რომ აქ ის იდეოლოგიური პოსტულატებია მოცემული, რომლითაც ფასდება ქართველი მეფე. მეორე: როგორც ვიცით, მირიანი ამ ტექსტის მიხედვით, სპარსი უფლისწულია და ამიტომაც მის შემთხვევაში ქართველობის იდეოლოგიური საფუძვლების აღიარებას მეტი მნიშვნელობა ენიჭება. რა პოსტულატებია ეს?

ქართული ენა: მირიანმა დაივინყა ენა სპარსული და ისწავა ენა ქართული. გავისვენოთ: "ფარნავაზ განავრცო ენა ქართული..."

სახელმწიფო რელიგია: კერპთმსახურება. აღასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა... არმაზის კულტი, როგორც ქართლის სამეფოს ოფიციალური რელიგია, ფარნავაზის სახელს უკავშირდება ("ცხოვრება ფარნავაზისი").

მეფობა: სამეფო დინასტიის წევრობა ან მისი აღიარება და თაყვანისცემა (ფარნავაზის საფლავის შემკობა).

ამგვარად, წარმართულ ქართულ სახელმწიფოს, "ქართლის ცხოვრების" მიხედვით, რამდენიმე ძირითადი იდეოლოგიური საყრდენი ჰქონდა: ქართული ენა, რელიგია, ღვთივკურთხეული სამეფო დინასტია.

ახალი სახელმწიფო რელიგიის შემოღება - ქრისტიანიზაცია იდეოლოგიური თვალსაზრისით ძალზე ძლიერი დროა. "წმინდა ნინოს ცხოვრება" ნათელყოფს, რომ ამ ეპოქაშიც ის იდეოლოგიური საყრდენები იქნა შემუშავებული, რომელსაც ქართლის სამეფოს სახელმწიფოებრიობა უნდა დაფუძნებოდა.

მირიანის სასწაულებრივი მოქცევა - მზის დაბნელება, ეს ხომ ღვთაებრივი გამოცხადებაა და მეფის იდეის ხელახალ საკრალიზაციას ნიშნავს.

"ქება და დიდება ქართლისა ენისაჲ" ქართული ენის ახალ საკრალურ მნიშვნელობაზე ლაპარაკობს და, როგორც ჩანს, მისი როგორც ლიტურგიული ენის, ფუნქციის დასაბუთების ცდას წარმოადგენს.

ის ჯვარი, რომელიც გაქრისტიანების დროს დამსხვრეული არმაზის კერპის სანაცვლოდ მცხეთაში აღმართა, ქართლის სამეფოს მცველად და მისი ერთიანობის დამცველად იქნა გააზრებული. მცხეთის ჯვრის აღმართების საკითხავში ვკითხულობთ: "და ვითარცა აღმართა ნიში ჯუარისაჲ ქუეყანასა მას ქართლისასა, მეყსეულად მას ჟამსა დაეცნეს ყოველი კერპნი, რომელნი იყვნეს საზღვართა ქართლისათა, და შეიმუსრნეს და საკერპონი დაირღუეს" ("აგიოგრაფიული ლიტ. ძეგლები", 154, 22-24). ამრიგად, მცხეთის ძლევიტ შემოსილი ჯვარი მთელს სამეფოს ("საზღვართა ქართლისათა") "აკონტროლებდა". ამავე დროს მას ძლევის მიმნიჭებელი (გამარჯვების მომტანი) ფუნქციაც ჰქონდა - მცხეთის ჯვრის მავედრებელი "მუნთქუესვე მძლე ექმნიან მტერთა..."

ამგვარად, თუ წარმართული ქართლისათვის მეფობა, ენა, კულტი სახელმწიფო იდეოლოგიის ძირითადი საყრდენებია, ქრისტიანიზაციის შემდეგ სიმბოლიკა იცვლება. როგორც მეფობას, ისე ენას და, რასაკვირველია, რელიგიას ახალი ქრისტიანული შინაარსი გამსჭვალავს.

VI-VII საუკუნეების მიჯნაზე აღორძინებული ქართული სახელმწიფოებრიობაც - "ყოველი ქართლი" რომ იმავე პოსტულატებს ემყარება, ამას სამეფო საგვარეულოს წევრების მიერ აშენებული მცხეთის ჯვრის ტაძარში აღმართული ჯვრის ბაზისის წარწერაც იუწყება: "აღხმართა ჯუარი ესე სალოცველად სტეფანოს პატრიკიოსისა დემეტრე ვიპატოსისა ადრნერსე ვიპატოსისა სულთა და ხორცთა მათთა მეოხად და ყოვლისა [ქართლისა] მცველად". მეფე და ქვეყანა აქ მფარველობის ტოლფარდი ობიექტებია.

XX საუკუნეში ერების ტიპოლოგიაში გაჩნდა ერთი ასეთი მიდგომა: ერთმანეთისაგან განარჩევდნენ ერის ორ სხვადასხვა ტიპს: Kulturnation - Staatsnation. პირველი დიდწილად პასიურ კულტურულ ერთობას მიესადაგება, ხოლო მეორე - აქტიურ თვითდეტერმინირებულ პოლიტიკურ ნაციას. ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის ცნობილი თანამედროვე მკვლევარი ენტონი სმითი ერების ამ ტიპოლოგიური განსხვავებიდან ამოდის და განარჩევს ერთმანეთისაგან ნაციის დასავლურ სახელმწიფოებრივ მოდელს და არადასავლურ ეთნიურ მოდელს. თუ პირველი (სახელმწიფოებრივი მოდელი) ორიენტირებულია ტერიტორიაზე, "მამულის" (patria) ცნებაზე, მოქალაქეობრივ, სამართლებრივ, პოლიტიკურ თვითშეგნებაზე, მეორე - ეთნიკური მოდელი ორიენტირებულია ნაციის ბუნებრივ, დაბადებით წევრობაზე. ამ შემთხვევაში ტერიტორიულ ფაქტორზე მეტად შთამომავლობითობის ასპექტი დომინირებს. აქ დიდ მნიშვნელობას იძენს არა კანონის მიმართ ლოიალობა (სახელმწიფოებრივი მოდელი), არამედ აპელაცია "ხალხის ნებაზე". პირველი შემთხვევის მაგალითია დასავლეთ ევროპის ერ-სახელმწიფოები, მეორისა - აღმოსავლეთ ევროპისა და აზიის ქვეყნები. ეს ყოველივე ეხება, რა თქმა უნდა, ახალი დროის მოვლენებს, როცა ნაციის ჩამოყალი-

ბება დგება ისტორიის დღის წესრიგში. მაგრამ ამ დრომდე ხალხი თავისი კულტურით, თავისი ისტორიული გამოცდილებითა და თვითშეგნებით მოდის. ნაციას პრე-მოდერნული ხანისათვის ე. სმითი განსხვავებული ტერმინით (ethnic, "ონიშნავს, რადგან კარგად ესმის, რომ თავად ეთნოსი და ეთნიური თვითშეგნება ისტორიის მასალებზე ძალზე განსხვავებული შეიძლება იყოს. ძველი და შუა საუკუნეების მონოეთნიკური სახელმწიფოების პირობებშიც კი ნაციის არსებობას თანამედროვე მეცნიერება არ გულისხმობს, რადგან ამ დროს სრულიად სხვა კლსობრივი, რელიგიური და პოლიტიკური ერთგულების (ლოიალობის) შეგნება ჭარბობს და არ არის ჩამოყალიბებული ნაციისათვის უმთავრესი - ყველა მისი წევრის თავისუფლებისა და თანასწორობის იდეა, პასუხისმგებლობისა და უფლებების თანაბარი მოთხოვნილება ამა თუ იმ ერთობის ყველა წევრისათვის.

ამჟამად, როცა შუა საუკუნეების ისტორიის ნიაღში შევდივართ, ვგულისხმობთ, ბუნებრივია, არა თანამედროვე, არამედ ერის ისტორიულ ტიპს - პოლიტიკურ-კულტურული იდენტობის მქონე ერთობას. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც, ვფიქრობ, რელიგიანტური იქნება ქართული იდენტობის მიმართ ასეთი საკითხის დასმა: სახელმწიფოებრივ-ტერიტორიული მოდელია დომინანტური თუ ეთნიკურ-დემოტიკური ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პროცესში.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქრისტიანიზაციის შემდეგ მთელ რიგ ხალხებში გაიზარდა ეროვნული თვითშეგნება, შეიქმნა ან ამოქმედდა (აღმოსავლეთ საქრისტიანოში) ეროვნული დამწერლობები, დაიწყო წერა-კითხვა, ღვთისმსახურება ეროვნულ ენებზე, რამაც, საბოლოოდ, ერების ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი. ეს დებულება სწორედ კავკასიის კულტურული არეალის კონტექსტში გვხვდება უზშირესად და სომხეთისა და საქართველოს მაგალითი აქ ექვმიუტანლად ითვლება. მოდით, ვნახოთ რა აახლოებს და რა განასხვავებს ამ ორ ხალხს ხსენებულ ეპოქაში თუნდაც მათი კულტურული და პოლიტიკური ელიტის ორიენტაციისა და იდეოლოგიის დონეზე.

მცირე აღმოსავლურ ეკლესიებს უწოდებენ კათოლიკე (უნივერსალური) ეკლესიისაგან გამოყოფილ ეკლესიებს, რომლებიც დედა ეკლესიას გაეთმნენ და მასთან ექქარისტული კავშირი განწყვიტეს. ასეთებია ეგვიპტის, ნუბიის, ეთიოპიის, სირიისა და სომხეთის ეკლესიები. აღიარებულია, რომ ამ ეკლესიების სარწმუნოებრივი განხეთქილების მთავარი მიზეზი არა დოქტრინალურ, არამედ ნაციონალურ და პოლიტიკურ სფეროშია საძიებელი (K. S. Latourette, A History of Christianity), რადგან სარწმუნოებრივი გამოყოფა ეხმიანებოდა იმჟამინდელ კულტურულ ტენდენციებს - ეს იყო ბერძნულ-ელენისტური კულტურული გავლენიდან ემანსიპირება და ეროვნული კულტურის ძირებისაკენ მიბრუნება. უკვე IV საუკუნიდან სომხეთის ეკლესიის მესვეურნი ცდილობენ თავი აარიდონ კესარიის მიტროპოლიტის ხელდასხმას და თვითონ აკურთხოვნონ სომხური ეკლესიის მეთაურნი. სომხური ეკლესიის მიერ ქალკედონის მრწამსის მიუღებლობა და თანდათანობითი გადახრა მონოფიზიტობისაკენ, რაც საბოლოოდ VI ს-ში (551 წ.) მანაზკერტის კრებაზე გაფორმდა, უნდა მივიჩნიოთ იმ ეთნიკულტურული პროცესის გაგრძელებად, რომელმაც ჯერ კიდევ მეოთხე საუკუნიდან ავტოკეფალიისაკენ ლტოლვაში იჩინა თავი. ამ მოვლენის ნაციონალურ ელფერზე მიუთითებს V საუკუნის დასაწყისში მესროფ მაშტოცის მიერ სომხური დამწერლობის შექმნა, ეროვნული ლიტერატურის შექმნის პროცესის აღმავლობა, სომხური ეროვნული წელთაღრიცხვის დანყება (551 წ.).

რა ვითარებაა ამ დროს საქართველოში? თითქოს, პროცესები მსგავსად უნდა განვითარებულიყო, მაგრამ ამ პერიოდისათვის არსებული საისტორიო წყაროები ერო-

ვწული თვითდამკვიდრების განსხვავებულ ტიპს უთითებს. ქართლის სამეფოში ავტოკეფალიის მოპოვება ვახტანგ გორგასლის სახელს უკავშირდება. ქართლის ცხოვრებაში შემავალი ერთ-ერთი თხზულება "ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა" ამ ეპოქაში მიმდინარე იდეოლოგიურ პროცესებს კარგად ასახავს. (მე საესეებით ვეთანხმები უკანასკნელ ხანს გამოთქმულ მოსაზრებას, რომლის მიხედვით ეს თხზულება გორგასლის მეფობის ახლო ხანაში შეიქმნა.) უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ ავტოკეფალიის მოპოვება უშუალოდ მეფის პოლიტიკისა და, ისევე და ისევე, მეფის ღვთაებრივი გამოცხადების შედეგად განხორციელებულ აქტად ცხდდება, რომელიც ბიზანტიის იმპერატორის მხარდაჭერით და ანტიოქიის საპატრიარქოსთან შეთანხმებითა და საეკლესიო კანონმდებლობის სრული დაცვით განხორციელდა. რაც შეეხება სარწმუნოებრივ ორიენტაციას, V ს-ის II ნახევრიდან ქალკედონის კრების შემდგომ საქართველოში ეკლესიის მეთაურად ქალკედონის მგზნებარე და ერთგული მომხრე მიქაელ ეპისკოპოსი დგება. შემდეგ 80-იან წლებში ავტოკეფალიის მოპოვება ბიზანტიის იმპერატორ ზენონის შემრიგებლური პოლიტიკის ე. წ. პენოტიკონის საფუძველზე ხორციელდება (შესაბამისად ქართლის საეპისკოპოსო ტახტზე მიქაელს პენოტიკონის მომხრე პეტრე კათალიკოსი ცვლის). ამგვარად, საეკლესიო მრწამსი ბიზანტიის იმპერიის ოფიციალური პოზიციის თანმხვედრი იყო ამ პერიოდში. მიუხედავად იმისა, რომ მართლმადიდებელი ქართველი მოღვაწეები ირწმუნებოდნენ, რომ საქართველოს ეკლესია არასდროს მიდრეკილა მართლმადიდებლობისაგან, ამგვარ მოვლენას (პენოტიკონის გარდა) VII ს-შიც ჰქონდა ადგილი, როცა ქართლის ეკლესიის მეთაური კირონი მონოთელიტობას აღიარებს და ამით, ფაქტობრივად, პერაკლე კეისრის რელიგიურ პოლიტიკას უჭერს მხარს. ამგვარად, ეკლესიის ავტოკეფალიის მოპოვება და, შესაბამისად, ეროვნული თვითდამკვიდრების პროცესი არც საეკლესიო იზოლაციონიზმისა და არც ბერძნულ-ელენური კულტურული გავლენიდან ემანსიპაციის ქრილში არ წარმართულა.

V საუკუნე საქართველოში, ისევე როგორც სომხეთში კულტურული აღმავლობის ხანაა. ვახტანგ გორგასლის ეპოქა ქართულ საისტორიო ტრადიციაში ერთ-ერთ საუკეთესო ხანად ითვლება. ამ დროს ქართლის სამეფოს ტერიტორიული საზღვრები ფართოვდება - ქართლი ერთიანდება, მიიღწევა საეკლესიო დამოუკიდებლობა, იზრდება მეფის (ვახტანგ გორგასლის) პოლიტიკური გავლენა საერთაშორისო ასპარეზზე (ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის), მიმდინარეობს მნიშვნელოვანი კულტურული აღმშენებლობა... როგორ აფასებს ამ მოვლენებს იმჟამინდელი ისტორიოგრაფია? მეფობა არის ის ძირითადი ღერძი, რომელსაც სახელმწიფოებრივი იდეოლოგია ეფუძნება. "გორგასლის ცხოვრებას" ძალზე გამოკვეთილი იდეოლოგიური პოზიცია აქვს, რომელიც რამდენიმე ძირითად დებულებაში მდგომარეობს:

ქართლის ქრისტიანი მეფე ქვეყნის წარმატების გარანტია. იგი იმარჯვებს "ძალითა ჯვარისათა".

რელიგიური და პოლიტიკური ცვლილებები ქვეყანაში ღვთაებრივი გამოცხადებით (მეფის ხილვაში) არის ინსპირირებული.

ვახტანგ გორგასლის მეფობა სპარსეთის სამეფო დინასტიასთან ნათესაური კავშირითაც არის განმტკიცებული (ამასთანავე, სპარსული წარმომავლობა "გაბიბლიურებულია" - სპარსეთის მეფეები ნებროთის შთამომავლებად იწოდებიან. ხოლო თავად ნებროთს კი, ძეგლის მიხედვით, ჰქონია პიეროფანია - მას გამოეცხადა მიქელ მთავარანგელოზი და ხანგრძლივი მეფობა უწინასწარმეტყველა...).

ვახტანგ გორგასალი ბრძოლის წინ მიმართავს ჯარს - ეს სიუჟეტი ყველა დროში იდეოლოგიურად ყველაზე დიდი მუხტის მატარებელია. აი რას ეუბნება იგი მას:

"მკვიდრო ქართლისანო, ნათესავნო მეფეთა ქართლისათას. რომელი მთავრობასა ზედა დადგინებულ ხართ ჩვენ მეფეთაგან, რომელნი ვართ ნათესავნი სიკეთით გმირისანი..."

"მკვიდრი" არ უნდა გავიგოთ დღევანდელი მნიშვნელობით. მოცემულ კონტექსტში (საერთოდ, ამ ტერმინის სემანტიკური ველი და მისი ცვლილებები ძალიან საინტერესოა ქართული იდენტობის ისტორიის თვალსაზრისით) "მკვიდრი" მიწისმფლობელია, საზოგადოების თავისუფალი, წარჩინებული წევრია, მას აქვს მთავრობა. სწორედ ეს წარჩინებულები არიან მიმართვის ობიექტები და, მაშასადამე, იდეოლოგიური პროპაგანდის სამიზნეებიც. ეთნიკურობას აქ ხაზი არ ესმება. აქ ლაპარაკია უფლების გადაცემის გრადაციაზე, რომელსაც ღვთაებრივი საწყისი აქვს ღმერთი - ნებროთი - მეფე - მკვიდრი. ხოლო ამ უფლების გადაცემა "ნათესაობის" პრინციპით ხორციელდება. (რა გამოდის? რა ეთნიკური წარმომავლობა აქვთ "ქართლის მკვიდრებს" ამ ციტატის მიხედვით? - ეს შეკითხვა დაისმება დღეს და არა იმ ისტორიულ ხანაში.)

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ეროვნული თვითდადგინების ამ მნიშვნელოვან ხანაში ქართული იდენტობა სახელმწიფოებრივ პრინციპს ეყრდნობა და გვირგვინოსანი მეფის მიმართ ლოიალობაში გამოიხატება. იდეოლოგია არ ცდილობს ეროვნულ თვითდამკვიდრება სარწმუნოებრივი განსხვავებულობით შემოსაზღვროს და ამით გაემიჯნოს უნივერსალურ ქრისტიანულ ეკლესიას. პირიქით, ქრისტიანული უნივერსალიზმისკენ სწრაფვა ქართული შუა საუკუნეების კულტურის ერთერთი მყარი მახასიათებელია. ამის საილუსტრაციოდ ორ მაგალითს მოვიტან, სადაც საქართველოს ეკლესიის მესვეურები ექსპლიციტურად გამოთქვამენ თავიანთი იდეოლოგიის დედააზრს.

ჯერ კიდევ VII ს-ში ქართულ-სომხური საეკლესიო დავის პროცესში ქართლის კათალიკოსი - კირიონი ასე მიმართავდა აბრამ სომეხთა კათალიკოსს:

"რომის მამამთავარი წმინდა პეტრეს საყდარზე ზის, ალექსანდრიელი - წმინდა მარკოზ მახარებლისა, კონსტანტინოპოლელი - წმინდა იოანე ნათლისმცემლისა და იერუსალიმელი - უფლის ძმის წმინდა იაკობისაზე. რა სარწმუნოებაც მათ ეპყრათ, ჩვენც ის მოგვცეს და ჩვენ და ჩვენი მამები აქამდე ვიცავდით, ახლა რისთვის დაეტოვოთ იგი და თქვენ გერწმუნოთ?... ყველა ესენი როგორ უნდა მივატოვოთ და მხოლოდ თქვენ შეგიერთდეთ?"

1046 წელს ღრტილაში (სამხრეთ საქართველო, ჯავახეთის მხარე) გამართულ ქართველ-სომეხთა საეკლესიო პაექრობაზე სომხური მონასტრის - მარმაშენის წინამძღვარმა - სოსთენმა მასთან საპაექროდ საგანგებოდ მოყვანილ ქართველ ბერს - ექვთიმე გრძელს ნიშნის მოგებით ჰკითხა: ნუთუ ჩემთან საპაექროდ იერუსალიმიდან ჩამოხვედი? ეს შეკითხვა ექვთიმე გრძელმა მისი ძირითადი დებულების - საქართველოს საეკლესიო მრწამსის საყოველთაობის (კათოლიკურობის) საილუსტრაციოდ გამოიყენა. მან ასე შემოატრიალა მის მიმართ დამცინავად დასმული შეკითხვა:

"მე უკუე პირველად მოვალ წმიდით ქალაქით იერუსალიმით... და მიერ ანტიოქიით და პრომით საყდრით წმიდისა პეტრე მოციქულთა თავისა და მერმე ალექსანდრიით... და მერმე კონსტანტინოპოლით... ხოლო შენ ვინა მოხვალ არა უწყი, არგანაით და შარმაშენით მოხულა?..."

ერთი მხრივ, მთელი საქრისტიანოს საპატრიარქო ცენტრები და, მეორე მხრივ, განკერძოებით მდგარი სომხური ნაციონალური ეკლესიის სასულიერო ცენტრები. - აი ეს იყო ამ პაექრობაში საქართველოს მხარის ძირითადი დასაყრდენი პოზიცია.

როგორც ბიზანტიურ ისე კავკასიურ ასპარეზზე საქართველოს სახელმწიფო და ეკლესია თავის პოზიციებს იცავდა და ამყარებდა იმის მტკიცებით, რომ მისი მრწამსი საყოველთაო-კათოლიკური მრწამსის შესაბამისია. ამდენად, იგი ძალზე დაინტერესებული იყო ქრისტიანული ეკლესიის ერთიანობის იდეის შენარჩუნებითა და ურღვევობით.

ამგვარად, ფარნავაზის სამეფოს შექმნიდან მოყოლებული, საქართველოს "ოქროს ხანის" ჩათვლით ანუ ქართული კულტურის ქმნადობის ყველაზე აქტიურ ფაზაში ქართული იდენტობის ერთ-ერთი მთავარი ნიშნული მეფობის ინსტიტუტია და ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართველი ერი ამ პერიოდის მანძილზე ყალიბდებოდა როგორც *Staatsnation*. XII საუკუნის საქართველო რომ შესულიყო ნაციონალიზმის ფაზაში (ეს ისე, ხუმრობით!), მისი ერთ-სახელმწიფოდ ჩამოყალიბება სწორედ იმ გზით წარიმართებოდა, რა გზითაც სახელმწიფოებრივი ტიპის ერები შეიქმნა. ამას უწოდებენ ბიუროკრატიულ ინკორპორაციას (დემოკრატიული ანუ სახალხო მობილიზაციის საპირისპიროდ). მაგრამ წინ კიდევ ისტორიის გრძელი გზა იყო გასავლელი...

31 მარტი, 2004

მარიამ ჩხარტიშვილი

ქართული იდენტობის მთავარი მარკერი

საყოველთაოდ არის გაზიარებული აზრი იმის შესახებ, რომ თვითდასახელება კოლექტიური იდენტობის უმთავრესი მარკერია. სახეობრივად და ამიტომაც საკმაოდ შთამბეჭდავად, საუბრობს ამ საკითხზე თანამედროვე ბრიტანელი მეცნიერი, აღიარებული სპეციალისტი ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის კვლევის დარგში, ენტონი დ. სმიტი: "კოლექტიური სახელი ეთნიკური ერთობის უტყუარი ნიშანი და ემბლემაა, რომლის მეშვეობით ეთნიკური ერთობა თავს გარეშეთაგან მიჯნავს და რომელშიც საკუთარი არსის იმგვარ შეჯამებას ახდენს, თითქოს სახელში მდგომარეობდეს მისი არსებობის მაგიურობა და გადარჩენის გარანტია. კოლექტიურ სახელს თაღისმანის მსგავსი მისტიკური კონოტაცია აქვს" (A. D. Smith. *The Ethnic Origins of Nations*, New York Blackwell, 1987, p.23).

სმიტი აქ ეხება კონკრეტულად ეთნიკურ იდენტობას, მაგრამ ასეთივეა მისი დამოკიდებულება საკითხისადმი ნაციონალური იდენტობის შემთხვევაშიც. ამასთან, თვითდასახელება არის ეთნიკური ერთობების (სმიტის ტერმინოლოგიით, ეთნიკების) და ნაციონალური ერთობების (ნაციების) დამახასიათებელი უმთავრესი საერთო ნიშანი: "მე ნაციას განვსაზღვრავ, როგორც "ადამიანთა თვითდასახელების მქონე ერთობას, რომელსაც უკავია სამშობლო მიწა და რომელსაც აქვს საერთო მითები და საზიარო ისტორია, საერთო საჯარო კულტურა, ერთიანი ეკონომიკა და ყველა წევრისათვის საერთო უფლება-მოვალეობანი". თავის მხრივ, ეთნიკური შეიძლება განისაზღვროს, როგორც "ადამიანთა თვითდასახელების მქონე ერთობა, რომელიც დაკავშირებულია სამშობლო მიწასთან, აქვს საერთო მითები წინაპართა შესახებ, საზიარო მახსოვრობა, საზიარო კულტურის ერთი ან მეტი ელემენტი და გარკვეული ხარისხის სოლიდარობა ელიტის შიგნით მაინც" (ე.დ.სმიტი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მარიამ ჩხარტიშვილისა. ქართული ტექსტის რედაქტორი რუსუდან ამირეჯიბი-მაღენი. თბილისი: ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრი, 2004, გვ. 36).

კოლექტიური კულტურული იდენტობის განსაზღვრისათვის თვითდასახელების მნიშვნელობას არც საბჭოური სოციოლოგია უარყოფდა, პირიქით, ეთნონიმს მიიჩნევდა ფონოსის უმთავრეს ნიშნად, რომელშიც აისახება კოლექტივის თვითცნობიერება